

Деркачова Н. О.

МИХАЙЛО ФЛЕГАНТОВИЧ ВЛАДИМИРСЬКИЙ-БУДАНОВ – ЯК ОДИН ІЗ ЗАСНОВНИКІВ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито і проаналізовано погляди видатного вченого, юриста, історика права М. Ф. Владимирського-Буданова щодо витоків та особливостей становлення Київської історико-юридичної школи та дослідження аспектів стосовно історії держави і права.

Ключові слова: М. Ф. Владимирський-Буданов, держава, право, закон, Київська Русь, історія права, слов'янське право, західноруське право, територія, Київський університет Святого Володимира, київська історико-юридична школа.

Вивчення спадщини видатного вченого Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова – є одним із важливих напрямків сучасних досліджень щодо історії держави і права України. Значний інтерес до праць цього науковця надає можливість з'ясувати окремі питання минулого та розв'язати питання сьогодення стосовно держави і права.

Народження в сім'ї священника, в Тульській губернії у селі Бороздин у 1836 році, вплинуло на формування світогляду М. Ф. Владимирського-Буданова і обрання освітнього шляху. Так навчання він розпочав у закладах духовної освіти різних рівнів – що мало відбиток на все життя вченого (навчався в Веневському духовному училищі, в Тульській духовній семінарії (вип. 1857) і три роки в Київській духовній академії).

Мета статті полягає в з'ясуванні ролі Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова в дослідженні окремих питань стосовно історії держави та українського права та визначенні ролі в становленні школи істориків західноруського права.

Дослідженню діяльності Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова присвятили такі відомі науковці, як М. О. Дьяконов, О. О. Малиновський, О. Ф. Скакун, І. О. Ворончук, О. М. Карліна, В. М. Заруба, М. В. Чубата, С. І. Михальченко, Ю. М. Шемета, О. І. Левицький, М. П. Дашкевич.

М. Ф. Владимирський-Буданов – юрист, історик, вчений, ординарний професор, археограф, викладач Університета Святого Володимира, тричі доктор (доктор російської історії, доктор державного права і доктор історії права), видавець і редактор археографічних праць, який залишив творчий добуток у вигляді 100 праць. Творчий доробок Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова пов'язаний з дослідженням історії права та держави, проблемами освітнього процесу в Україні XVII–XIX сторіччя. Науковець вважається одним із основоположником київської історико-юридичної школи.

Майже сорок років викладання Владимирським-Будановим в Університеті Святого Володимира (з середини 1870-х років) дало змогу сформувати власну школу в складі Г. В. Демченко, М. А. Максимейко, О. О. Малиновського, О. Я. Шпакова і М. М. Ясинського – які і стали кістяком школи західноруського права. Вчений досить часто використовував практичні заняття як форму роботи зі студентами при вивченні юриспруденції. Саме на цих заняттях і досліджувалася та аналізувалася джерельна база. За свідченнями В. С. Чеважевського, який навчався на юридичному факультеті Київського університету в 1870-і роки, для професорів практичні заняття слугували найзручнішим засобом для вибору з студентського середовища найталановитіших за своїми знаннями і талантам осіб, яких потім готували до професорського звання [1, с. 62].

Під час викладання в Університеті Святого Володимира підготував велику кількість лекційного матеріалу та програм до них, а саме: лекції з історії державного права (1873–1907); історія західноруського приватного права (1882–1883); курс історії російського кримінального права; тези та програми читань (1887–1897); курс історії державного і

громадянського права (1892–1897); програми читань з історії цивільного права (1898–1904); Польське право (80-90-і роки XIX ст.); Хорватське право (80-90-і роки XIX ст.); теми для письмових екзаменаційних відповідей (90-і роки XIX ст.); нотатки на проект екзаменаційної програми по історії західноруського права (90-і роки XIX ст.); історія сімейного права (кінець XIX – початок XX ст.); лекції з історії західноруського звичайного права (1900); лекції з історії процесу судоустрою і судочинства (1900) [2, с. 77].

Науковець відноситься до першого покоління київської школи істориків. Київська історико-юридична школа (школа істориків західноруського права) – це об'єднана спільними методологічними підходами та науковими інтересами школа, щодо вивчення державних установ та права Великого князівства литовського [3, с. 14]. Це плеяда вчених, які працювали в Київського університету Святого Володимира на юридичному факультеті в шестидесятих роках XIX сторіччя. Засновниками школи були: професор кафедри законів державного благоустрою, декан юридичного факультету (1848–1861 рр.), ректор цього університету (1862–1865 рр.) М. Д. Іванишев та його учні М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович [4, с. 57]. Заслуга названих вчених полягає у тому, що вони вперше поставили питання про існування окремого (хоч і у складі загальноросійського), західноруського, тобто українського і білоруського права, зі своїми специфічними особливостями. А це вже був крок до виокремлення історії держави та права України в самостійну науку [5, с. 22].

Окрім навчальної та дослідницької функцій, Київська історична школа виконувала важливу комунікативну роль. Це був своєрідний простір для обміну та збагачення знаннями, різними ідеями, підходами, який об'єднав багато поколінь вчених. У межах цього простору шляхом обміну інформацією, поєднання аматорського і фахового досвіду та забезпечення наукової конкуренції створювався сприятливий мікроклімат, який впливав на формування професійних істориків, підвищував їх інтелектуальний рівень. Із цієї перспективи значний інтерес викликають політичні та інтелектуальні трансформації тих діячів, які свого часу формувалися у середовищі наукової школи, змінивши потому свої світогляді та наукові орієнтири [6, с. 6-7]. Появу наприкінці XIX ст. концепції “західноруського права” сучасні правознавці вважають принциповим зрушенням і своєрідним проривом в становленні українського права, а саму концепцію – найвагомим результатом багаторічної праці істориків права “Київської школи”, тобто тих вчених, творча діяльність яких була пов'язана з Університетом Святого Володимира, де вони працювали або проходили навчання і підготовку до викладацької праці [7, с. 68]. Школа відрізнялася особливою прихильністю до порівняльно-історичного методу дослідження, підвищеною увагою до історії держави і права Великого князівства Литовського, України і взагалі слов'янства при опорі на широке коло документальних джерел. Вчені школи західноруського права не уникали археографічної діяльності – так як Володимирський-Буданов кілька десятиліть був головним редактором видань Київської комісії для розгляду давніх актів.

Як зазначив І. О. Малиновський в своєму нарисі “Пам'яті вчителя”, присвяченому Михайлу Флегантовичу Владимирському-Буданову: “Володимирський-Буданов – фундатор школи “західноруського” права. Він відкрив сферу науки, яку до нього ігнорувала більшість російських істориків-юристів, які представляли історію західноруського права відокремлено від стародавнього. Науковець переконливо довів, що стародавнє українське право отримало подальший розвиток і в литовському праві, і в праві білоруському, і в польському тощо. Висновки вченого стали міцним надбанням історико-юридичної науки [8, с. 4].

Напрямок досліджень Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова був саме в площині історико-правовій. В науковій спадщині вченого особливе місце посідає саме вивчення питання походження держави. В своїх працях Михайло Флегантович зазначав, що утворення держав залежить від багатьох факторів, а саме: географічне розташування

держав, фізичні фактори, психологічні фактори, громадські народно-правові інститути, інститути сімейного права, землеволодіння. Питання походження та сутності права і держави було розглянуто в національно-історичному ракурсі. Вчений розглядає становлення держави – як становлення конкретної певної нації. Тому і дослідження вченого і присвячені вивченню різних держав, а саме: Франції, Німеччині, Литві, Польщі, Росії тощо. Теорія походження східнослов'янських держав, розроблена М. Ф. Владимирським-Будановим, у науковій літературі визначають, як вотчинно-патріархальна. А сам автор називав її “земською”. На думку автора, основною підставою для її існування служили територіальні стосунки, тобто держава цього типу “є союзом громад: старша громада править іншими громадами, сама громада складається із союзу сусідів” [9, с. 22]. При цьому М. Ф. Владимирський-Буданов підкреслював: “Руською землею” спеціально називалася південна Русь (зокрема, Київська земля) у протилежність північній та західній” [10, с. 25].

Щодо поняття права, Михайло Флегантович Владимирський-Буданов, виводить його з трьох окремих ознак, що входять в нього, а саме з понять: а) право як сукупність обов'язкових норм, що визначають державні та приватні відносини; б) історія як прогресивний рух явищ від простих форм до більш складних і досконалих; в) нація як частина людського роду, що відтворює в собі загальнолюдські закони розвитку в особливих, оригінальних формах. Отже, за М. Ф. Владимирським-Будановим історія слов'янського права є наука, яка викладає прогресивний розвиток юридичних норм в житті народу.

Предмет історії права визначається першою із зазначених ознак, тобто поняттям про право. Колись ця наука визначалася як історія законодавства і відповідно до цього викладала лише відомості стосовно законодавчих пам'яток минулих часів. Тепер же в зміст науки входить виклад не тільки норм, встановлених в законі, але і тих, які існують поза законом (в звичайному праві). На думку вченого, предметом історії права повинні бути в однаковій мірі як форми державного права (державного устрою, управління і законодавства), так і приватного права, а також норми, що зберігають і те й інше (кримінальне право і процес). Взаємний зв'язок норм державного і приватного права може бути з'ясована лише шляхом історичного вивчення [11, с. 6].

Отже, велика кількість наукових праць видатного вченого Михайла Флегантовича Владимирського-Буданова присвячена саме проблемам української історії, дослідженню держави, права. Всі свої праці вчений писав лише виключно на підставі джерельних матеріалів, які сам віднаходив в архівах. Але, на жаль, діяльність науковця в царині української юридичної науки на сьогоднішній день практично ще невивчена і потребує досконалого дослідження та аналізу.

Використані джерела:

1. Чеважевский В. С. Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни: 1870–1875. *Русская старина*. 1911. Июнь. С. 579.
2. Особові архівні фонди інституту Рукопису Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського (путівник). – Київ, 2002. 78 с.
3. Заруба В. М. Історія держави і права України : навчальний посібник. Київ : Істина, 2006. 14 с.
4. Гриценко І. С. М. Д. Іванішев – засновник історико-правової школи університету Св. Володимира. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія юридичні науки. 2000. Вип. 40.
5. Заруба В. М. Історія держави і права України : навчальний посібник. Київ : Істина, 2006. 22 с.
6. Пазюра Н. Київська історична школа: Андрій та Микола Стороженки. *Історія історичної науки*. С. 6–7.
7. Чубата М. В. Витоки та становлення київської історико-юридичної школи: інтерпретації істориків та правознавців. *Теорія та історія держави і права. Філософія. Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 1. 68 с.

8. Малиновский И. Памяти учителя (Опыт характеристики ученой и преподавательской деятельности проф. М. Ф. Владимирского-Буданова). Ростов-на-Дону, 1917. 42 с.
9. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Киев : Лито-типография Товарищества И. Н. Кушнерев и Ко. 1907. 22 с.
10. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Київ : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1908. 695 с.
11. Владимирський-Буданов М. Ф. Хрестоматія по історії російського права. Київ : Тип. Оглоблина, 1915. Вип. 2. 587 с.

Derkachova N. Mikhailo flegantovych vladimirsky-budanov - as one of the founders of the kyiv historical-legal school.

The article reveals and analyzes the views of a prominent scientist, lawyer, historian of law, MF Vladimir-Budanov, about the origins and peculiarities of becoming a Kyiv History and Law School and exploring aspects of the history of state and law.

Keywords: Vladimir-Budanov MF, State, Law, Law, Kievan Rus, History of Law, Slavic Law, West Russian Law, Territory, St. Vladimir's University, Kyiv History and Law School.

УДК 34.03

Макарова О. В., Галенко Т. М.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

У статті висвітлено основні форми деформації правової свідомості, зокрема правовий нігілізм, правова демагогія, правовий інфантилізм, правовий суб'єктивізм, правовий релятивізм, переродження правосвідомості. Наводиться загальна характеристика кожної з вказаних форм та причини їх виникнення й поширення.

Ключові слова: правова свідомість, форми деформації правосвідомості, правовий нігілізм, правова демагогія, переродження правосвідомості, правовий інфантилізм, правовий суб'єктивізм, правовий релятивізм.

Більшість людей у світі живуть за правилами: свідомо чи несвідомо, з власної волі чи в обов'язковому порядку. Деякі люди за своєю природою здатні керувати іншими людьми, диктувати свої правила. Як наслідок, вони створюють певні норми, яким підпорядковуються інші. Якщо людина відмовиться жити за правилами, то в світі не буде порядку й настане хаос. Сьогодні в цивілізованій сучасній державі такі правила називають правом, а право, що закріплене в нормативно-правовому акті – законом.

Кожна свідома особа так чи інакше надає оцінку нормам, праву, закону. В неї формується думка про ці явища та внутрішнє ставлення до них. У науковій площині це прийнято називати “правова свідомість”, “правовий світогляд”. Проте Н. М. Оніщенко у своїй статті зазначає, що поряд із названими звичними для науково-правового простору категоріями, з'являються нові поняття, такі як “правова усвідомленість”, “правова обізнаність” та “правова переконаність” [1, с. 36]. Значення даних категорій у юридичній сфері безпосередньо свідчать про рамки, аспекти, ракурси, індикатори, грані загальної проблеми “сприйняття права”.

Правова свідомість – це система відображення правової дійсності в поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце й роль у забезпеченні свободи особистості та інших загальнолюдських цінностей [2, с. 93]. Поряд із нею стоїть гостре питання її деформації. Нині в час інформаційної війни, глобалізаційних процесів, збройного конфлікту на Сході нашої держави, новачій вищих